

Bratovštine Slanske knežije Dubrovačke Republike: nakane i postignuća

Autor govori o bratovštinama Slanske knežije Dubrovačke Republike i analizira njihove nakane i postignuća.

Dugovječnošću, učestalošću i značajem, te ukotvljenošću u društvenoj svakodnevnici, bratovštine su ušle u red onih istraživačkih predmeta koji već više od jednog stoljeća zaslužuju trajnu pažnju hrvatske historiografije. Zbog njihove sveprisutnosti i naglašenog društvenog značaja na teritoriju dalmatinskih srednjovjekovnih komuna najčešće im je pozornost poklanjala medievistika.

Temelj svih kasnijih istraživanja postavio je, još izmakom prošlog stoljeća, pišući o dubrovačkim bratovštinama od 13. do 18. stoljeća, Kosta Vojnović. Tom je prilikom objavio 32 bratovštinska statuta, te dao znanstvenu raspravu, koja je, u okvirima onodobnih metodoloških usmjerenja, pružila cjelovita i konzistentna rješenja.¹ Tijekom narednih desetljeća publicirana su brojna vrela, te je tako značajno proširena istraživačka osnovica, a povijesna se znanost ne samo kritički suočavala s vlastitim dosezima, nego je i razmicala istraživačka obzora. Najdragocjeniji je iskorak postignut postupnim pomicanjem motrišta s izdvojenog promatranja pojedinih bratovština i njihovog unutrašnjeg ustroja, te mogućeg im političkog značaja i gospodarske uloge, prema prepoznavanja društvenih funkcija bratovština.²

Klasifikacija, što ju je u spomenutom radu izvršio K. Vojnović u osnovi je ostala prihvaćenom sve do danas. On je, prema pretežitom sadržaju djelovanja, dubrovačke bratovštine podijelio na religiozne i obrtne udruge, a prema sjedištu, na gradske i seoske, dok je kao posebnost izdvojio bratovštinu dubrovačkih popova *Svetog Petra in chatedra antiochensi*, osnovanu krajem 14. stoljeća.³ Držao je da su bratovštine nastale "da zadovolje moralno-religijoznome nagonu, da pruže članovima uzajamnu duhovnu i tjelesnu potporu," dok su "korporacije obrtne uz to da njeguju i obezbijede svoje privatne probitke u skladu s općenitim tjeranjem zanata." Vrijeme nastanka bratovština, "koje su odgovarale prastarim potrebama duhovnim i gospodarskim," je 11. i 12. stoljeće, iako im statuti nastaju kasnije.⁴

¹ K. Vojnović, Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj od XIII. do XVIII. vijeka I, II, Zagreb, 1899-1900.

² O društvenom značaju bratovština vidi: T. Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, Zagreb, 1997, 236-238.

³ K. Vojnović, Crkva i država u Republici Dubrovačkoj, Rad JAZU CXIX, 39.

⁴ K. Vojnović, Bratovštine i obrtne korporacije, II, LI. O vremenu nastanka prvih naših bratovština vidi i prijedlog B. Migotti, Antički kolegiji i srednjovjekovne bratovštine. Prilog proučavanju kontinuiteta dalmatinskih srednjovjekovnih gradova, Starohrvatska prosvjeta 16 (1986), 177-186.

Iako je objavio čitav niz statuta seoskih bratovština, Vojnović je tim izvangradskim udrugama posvetio najmanje istraživačke pozornosti. Doduše, uočio je kako pojedine matrikule sadrže “propise redarstvene naravi,” dakle, da se na izvjestan način javljaju kao “vršitelj vlasti” na određenom dijelu državnog teritorija. Prema Vojnoviću, time su se pojedine bratovštine “samo zahvaljivale državi” za zaštitu što su je uživale u staleškim i gospodarskim odnosima.⁵

Vinko je Foretić 1943. godine, raspravom Dubrovačke bratovštine, pristupio pokušaju sinteze dotadašnjih znanstvenih nastojanja. Ograničen brojnošću, odlikama i usmjerenjem obavljenih istraživanja, ali i odabirom vlastitog metodskog pristupa, u svezi poznavnja seoskih bratovština s teritorija Republike u ključnome je ponovio dobro poznate Vojnovićeve stavove.⁶

Pomak je ostvaren poticajnom raspravom Ante Marinovića o političnosti dubrovačkih srednjovjekovnih bratovština.⁷ (Za njezine je domašaje od nesumnjive važnosti mogućnost oslanjanja na vrsnu monografiju o dubrovačkim zanatima Dragana Rollera.⁸) Marinović konstatira kako je davno uočeno prisustvo redarstvenih odredbi u pojedinim bratovštinskim statutima još uvijek bez uvjerljivog tumačenja. Naglašava kako se u pravilu radi o matrikulama udruga koje se uspostavljaju u krajevima udaljenim od glavnog grada, te o bratovštinama koje okupljaju čitavo tamošnje stanovništvo. Za razliku od gradskih bratovština koje su “vjerna slika, odraz ekonomske, a potom i društveno-političke strukture dubrovačkog građanstva,” seoske bratovštine “su stvarni predstavnik stanovništva i kao takve neke su od njih s vremenom postale, ne doduše de iure, ali ipak via facti, i političkim predstavnikom i samoupravnom vlasti na svom području.”⁹

U nekima od sljedećih radova Ante je Marinović izvangradske bratovštine stavio u samo središte svog istraživačkog interesa. Posebnu je pažnju posvetio lopudskoj bratovštini Gospe od Šunja.¹⁰ Obilno se koristeći ne samo odredbama matrikule, nego i brojnim podacima o djelovanju bratovštine razasutim po različitim arhivskim vrelima, ustvrdio je kako iako bratovština Gospe od Šunja nije nikada bila priznata kao lopudska universitas, ona je to zapravo faktično bila jer je imala zamašnog udjela u upravi otokom, a pred dubrovačkim je knezom zastupala lopudsko stanovništvo. Tako bratovština, uz uobičajenu brigu oko crkve i svećenika, iz svojih vlastitih prihoda financira, ali i nadzire, popravak ili izgradnju čitavog niza javnih objekata. Primjerice: luže, klaonice, dijela lučke obale, javnih pučeva, tvrđave, pa i samog kneževog dvora na Lopudu. Država joj povjerava i obrambene zadaće. Pripadnost bratovštini jamčila je doseljenicima i pravo domicila. Istaknuti je da lopudska bratovština, makar prema odredbama svoje matrikule, ima isključivo vjerske zadaće.¹¹

⁵ K. Vojnović, *Bratovštine i obrtne korporacije*, II, LV.

⁶ U velikoj mjeri to važi i za članak u cjelini. Iako ne premašuje razinu pregleda u historiografiji se uobičajilo ovaj rad, koji nije opskrbljen znanstvenim aparatom, navoditi kao ključnu bibliografsku jedinicu. Vidi: *Časopis za hrvatsku povijest* 1-2 (1943), 16-33.

⁷ Prilog poznavanju dubrovačkih bratovština, *Analni historijskog instituta u Dubrovniku I* (1952), 233-247.

⁸ *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, 2, Zagreb, 1951. Naravno, držeći se naslovom zadatog tematskog okvira, Rollerov je istraživački interes prvenstveno usmjeren na obrtne udruge, i to poglavito na njihovu ulogu kod organizacije zanatske proizvodnje te na zastupanje obrtnih interesa naspram državne vlasti i naspram ostalih zanata.

⁹ A. Marinović, Prilog poznavanju dubrovačkih bratovština, 240.

¹⁰ *Lopudska universitas* (Pravni položaj otoka Lopuda u Dubrovačkoj Republici), *Analni historijskog instituta u Dubrovniku III* (1954), 181-232. Vidi i: *Isti, Iz prošlosti poluotoka Pelješca. Bratovština sv. Julijana i Martina u Žuljani iz XVI. stoljeća*, Beritićev zbornik, *Dubrovnik 1960*, 149-181.

¹¹ A. Marinović, *Lopudska universitas*, 211-216.

Brižnošću velikog ljubitelja hrvatske povijesti don Iva Đanovića, župnika majkovskog, upozoren sam na dva bratovštinska statuta iz 1560. godine, što se čuvaju u Župnom uredu Majkova. Prema tradiciji, rečeni su statuti sve do potkraj osmadesetih godina našega stoljeća bili čuvani u obiteljskim kućama bratovštinskih gestalda, da bi tek od tada bili pohranjeni u majkovskom arhivu. Dakle, sve donedavno su ti dragocjeni primjerci bratovštinskih statuta, cjeloviti i zadivljujuće očuvanosti, na blagdan sv. Mihajla, nakon izbora gestalda za iduću godinu, prelazili iz jedne težačke ruke u drugu, iz jedne seljačke kuće u drugu. One su ih uspijevale zakriliti tijekom više od četiri stoljeća povijesti, koja, nažalost, nije oskudijevala prirodnim katastrofama, ratovima, razaranjima i prevratima, kao rječitog svjedoka istrajnosti njihove zajednice i njezinih civilizacijskih dostignuća.¹²

Svega nekoliko mjeseci po proslavi obljetnice Majkovskih bratovština 1991. godine, tijekom rušilačkog napada JNA i velikosrpskih paravojnih formacija na zapadne dijelove dubrovačke općine, zapaljen je i Župni dvor u Majkovima. Na sreću, pribrañošću i samoprijegornom brigom, don Ivo Đanović je spasio blago majkovskog župnog arhiva.

Majkovske je statute 1560. godine napisao kancelar Dubrovačke Republike Petrus Franciscus Parisius. (Istovjetni je tekst zabilježen među zaključcima Maloga vijeća.¹³) Obje su matrikule, ispisane na pergameni, sačuvane u cijelosti. Obje su providene službenom ovjerom i državnim žigom. Uvod i ovjera napisani su latinskim jezikom, dok su same odredbe matrikule napisane talijanskim jezikom. Matrikula sadrži osamnaest odredbi/kapitula. Na neispisanim se listovima nižu popisi bratima i različiti zapisci vezani za djelovanje bratovština, unošeni na pergameni sve do pred Drugi svjetski rat.

Matrikule su namijenjene bratovštinama Donjih i Gornjih Majkova.¹⁴ Te se bratovštine spominju, među 15 navedenih, u oporuci Francisca Benedicta de Prima iz 1601. godine, pod imenima “Sanctae Trinitatis de Maglcoue Dogne,” i “Sancti Stephani de Maglcoui Gorgni.”¹⁵

U uvodnom se dijelu gotovo istovjetnih matrikula iznosi kako je 20. prosinca 1560. godine Malo vijeće, nakon što je utvrdilo da se među pravilima ne nalazi ništa što ne bi bilo pošteno sveto i pohvalno, prihvatilo, odobrilo i potvrdilo statut bratovštine sastavljen od ljudi iz Majkova.

Prije nego što se počnu nabrajati kapituli samoga statuta još se jednom ističe da su ih sastavili i donijeli seljaci i braća iz Majkova.¹⁶

(1) Prvom se odredbom nalaže svim pripadnicima bratovštine obavezno prisustvovanje misi nedjeljom i zapovijedanim blagdanom. Za neopravdani se izostanak predviđa kazna u iznosu jednoga groša.

(2) U idućoj se odredbi obvezuje prisustvovanje ispraćaju umrlog pripadnika bratovštine. Prekršitelj će biti kažnjen s dva groša.

(3) Za pripadnika bratovštine, koji bi na javnu sablazan živio u konkubinatu, ili se bavio lihvom, predviđaju se najprije tri opomene. Ukoliko ih ne poslušaju, biti će izopćen iz bratovštine, te predan svećeniku da ga on kazni.

¹² O kontinuiranoj upotrebi statuta neupitno svjedoče listovi pergamene što ih je, prepisujući odredbe, kancelar Dubrovačke Republike 1560. ostavio neispisanim. Naime, na njima nalazimo vijesti o bratovštinskom životu u rasponu od 16. st. do Drugog svjetskog rata. I. Prlender, Majkovski bratovštinski statuti iz 1560, Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka IV (1993), 27-28.

¹³ Povijesni arhiv u Dubrovniku, dalje PAD Consilium minus 46, 55-57.

¹⁴ U jednoj je matrikuli upisano: “Noi contadini et fratelli de Maglcoue superior capitularmente...,” dok u drugoj na istom mjestu stoji: “Noi contadini et fratelli de Maglcoue capitularmente...” U službenoj ovjeri prve matrikule spominje se: “...fraternitatis Malchoui de parti superiori propterea quod...,” dok na istom mjestu u drugoj matrikuli stoji: “...fraternitatis Malchoi propterea quod...”

¹⁵ PAD, Testamenta de notaria 43, 222' Izvod iz oporuke u: D. Roller, Dubrovački zantati, 281.

¹⁶ Vidi bilj. 14.

(4) Zatim se naglašava da je zabranjeno raditi zapovijedanim blagdanom. Ipak, predviđa se mogućnost dobijanja izričitog posebnog dopuštenja od svećenika.

(5) Bratovština se obvezuje da će o svom trošku dopremiti na sahranu pokojnog bratima s područja između Imotice i Osojnika.

(6) Bratovština se također obvezuje, naglašavajući u okviru svojih mogućnosti, na skrb za siromašne i bolesne pripadnike.

(7) Kapelana se obvezuje da svake godine izvrši provjeru da li su se svi pripadnici bratovštine ispovjedili i pričestili u po crkvi predviđenom vremenu. Prekršitelja će bratovština predati svećeniku radi kažnjavanja.

(8) Za onoga tko bi vrijeđao gestalda ili bratovštinske službenike određuje se kazna od dva groša. Naglašava se kako se odredba donosi radi zaštite poštovanja njihovih službi.

(9) Bratovština će za duše svojih pokojnih bratima dati služiti jednu misu svakoga mjeseca i jednu na Dušni dan svake godine.

(10) Umre li na njezinom prostoru neki stranac siromah bratovština će se pobrinuti za njegov pokop.

(11) Zatim se određuje da se na dan sv. Mihajla mora okupiti kapitul.¹⁷ Neophodno je da u njegovome radu sudjeluje najmanje dvanaestero braće. Tada će se birati novi gestald i dva nova službenika bratovštine. Novoizabranom su gestaldu i službenicima stari dužni predati sve račune o upravljanju bratovštinom za vrijeme prethodnog mandata. Također su dužni predati i matrikulu bratovštine.

(12) Nađe li se među bratimima netko tko bi činio sablazan, biti će izopćen iz bratovštine, te će mu biti uskraćena pogrebna pomoć.

(13) Ukoliko netko od suseljana ne želi pristupiti bratovštini prilikom njezine uspostave, nakon godinu dana za pristupanje morati će platiti jedan dukat.

(14) Bratovština će uvijek imati četiri torčuna, a svijeća koliko i kuća u Majkovima. Pokojniku će svijeće gorjeti tijekom cijele mise. Torčuni se moraju upaliti na velike blagdane za vrijeme čitanja evanđelja i Podizanja.

(15) Gestaldu i službenicima se daje pravo da kažnjavaju one koji se ne bi držali odredaba statuta. Nađu li za potrebno, mogu se obratiti za pomoć knezu u Slanome.

(16) Procijene li to potrebnim, gestald, službenici i svećenik mogu sazvati kapitul. Za odsutne bratime se određuje kazna od dva groša ili polovice libre voska.

(17) Svaka je kuća dužna svake godine bratovštini platiti šest groša ili protuvrijednost u žitu ili vinu. Odabir platnoga sredstva prepušten je pojedincu. Ova će se milostinja upotrijebiti za potrebe crkve i za siromahe.

(18) Svake će godine na kapitolu gestald i službenici iz prethodne godine predati novce novoizabranima. Ukoliko se utvrdi manjak, morat će ga nadoknaditi iz vlastih đepova.

Nakon pobrojanih odredbi ispisana je ovjera Maloga vijeće, u kojoj se još jednom naglašava kako se ona daje jer je utvrđeno da statut sadrži samo kapitule koji služe javnom dobru bratovštine, slavi Božjoj i širenju kršćanske pobožnosti.

Uvidom u odredbe matrikule majkovskih bratovština zamjećuje se kako ih je veliki dio posvećen nastojanju na promicanju pobožnosti i učvršćenju kršćanskog morala (1, 3, 4, 7, 12, 14). Naglašeno je prisutna i tipično srednjovjekovna briga za pokojnika (2, 5, 9, 10), ali se za prekršitelja jedne odredbe ona može i uskratiti (12). Trima se odredbama siro-

¹⁷ Zanimljivo je da se glavni godišnji kapitul predviđa za blagdan sv. Mihajla, iako, koliko nam je poznato, nit jedna majkowska bratovština nije bila posebno vezana za njegov kult. Prema dokumentu s početka 17. st. bratovština Donjih Majkova je posvećena Svetom Trojstvu, a Gornjih sv. Stjepanu. Isti izvor mladu bratovštinu iz Podimoča, čija je matrikula gotovo istovjetna majkovskima, nosi ime upravo sv. Mihajla. Vidi ovdje bilj. 15.

mašnima jamči skrb, te se za nju osigurava izvor financiranja (6, 10, 17). Najvećim se brojem odredbi regulira način upravljanja i financiranje bratovštine (8, 11, 13, 16, 17, 18).

Naglasiti je kako se visokom ulazninom, što će je valjati platiti ukoliko se udruzi ne pristupi u prvoj godini postojanja, nastoji odmah u članstvo bratovštine uključiti cjelokupno stanovništvo sela.¹⁸ Nad tako okupljenim bratimima, nedvojbeno u suglasnosti s državnom vlašću, gestaldu i službenicima bratovštine prepuštene su dosta široke ovlasti. Oni kršitelji kapitula predaju crkvenom i civilnom sudu, a u slučaju potrebe uživaju potporu slanskoga kneza (15). Pred neposlušnim i nezadovoljnim bratimima štiti ih posebna odredba (8). Međutim, sam nam sadržaj 18 odredbi matrikule ne može jasno predočiti stvarne razmjere vlasti bratovštinskih službenika na terenu. Slične odredbe redarstvene naravi sadrže i statuti bratovština u Trstenom, Brsečinama i Podimoču.¹⁹

S područja Dubrovačkog primorja, kojemu pripada i selo Majkovi, dosad su bile poznate matrikule bratovština iz Trstenoga, Topole, Brsečina, Dola, Osojnika, Mravinjca i Podimoča.²⁰ Međutim, sve su one publicirane na temelju tekstova što su transkribirani, ili iz zapisa Maloga vijeća, ili iz nekog drugog izvora. Tako nam je, primjerice, tekst statuta bratovštine iz Podimoča, koja je osnovana 1578. godine, poznat zahvaljujući činjenici da je prilikom njegovog odobrenja 1592. godine, bilo naloženo da se prepíše među zaključke Maloga vijeća.²¹

Usporedi li se sadržaj majkovskih statuta sa sadržajem ostalih poznatih bratovštinskih matrikula s područja Dubrovačkog primorja, razvidno je da među njima nema većih razlika. Posebnost majkovskih statuta je u tome što oni izričito zabranjuju i oštro sankcioniraju lihvu i priležništvo, a takve odredbe nije bilo uobičajeno donositi u bratovštinskim matrikulama.

Majkovski su statuti gotovo posve jednaki bratovštinskoj matrikuli iz Podimoča. Među njima ne nalazimo razlike ni u netom istaknutoj posebnosti Majkovskih statuta. Zato je posve neprijeporno da je tekst majkovskih matrikula iz 1560 godine jednostavno prepisan za statut bratovštine u Podimoču iz 1578. godine.²² Naravno, ne treba isključiti mogućnost da je među izgubljenim, ili dosad neotkrivenim, starijim matrikulama i neka koja je bila predloškom majkovskih statuta.

***

Dubrovačko primorje, ili “Terre Nouvelle,” kako taj prostor nazivaju vrela, Dubrovačka je Republika stekla kupnjom od bosanskog kralja Ostoje 1399. godine.²³ No, dragocjeno je

¹⁸ U statutu bratovštine Glavosjeka sv. Ivana u Mravincu u Dubrovačkom primorju iz 1588. izričito se kaže da su svi stanovnici sela okupljeni u bratovštini. Statut je iz knjige zaključaka Maloga vijeća transkribirao A. Marinović u: Prilog poznavanju dubrovačkih bratovština, 242-244.

¹⁹ Usp: K. Vojnović, Bratovštine i obrtne korporacije II, 95, 105, 125, 167; J. Lučić, Matrikula (statut) bratovštine u Podimoču, 66.

²⁰ K. Vojnović, Bratovštine i obrtne korporacije, 95, 105, 125, 167; V. Taljeran, Podaci za povijest dubrovačke biskupije. Bratovština Sv. Jurja na Osojniku (iz XVI. vijeka), List dubrovačke biskupije 5 (1905), 41-42; A. Marinović, Prilog poznavanju dubrovačkih bratovština, 242-244; J. Lučić, Matrikula (statut) bratovštine u Podimoču u Dubrovačkom primorju, Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku XXVIII (1990), 67-68.

²¹ J. Lučić, Matrikula (statut) bratovštine u Podimoču u Dubrovačkom primorju, 64-65.

²² Matrikula bratovštine iz Podimoča je izgubljena, ali je njezin sadržaj zabilježen među zaključcima Maloga vijeća od 6. siječnja 1592. J. Lučić, Matrikula (statut) bratovštine u Podimoču, 64; PAD, Consilium minus 61, 191-195.

²³ G. Čremošnik, Prodaja bosanskog primorja Dubrovniku 1399. i kralj Ostoja, Glasnik ZMBiH 41 (1928); J. Lučić, Stjecanje dioba i borba za očuvanje Dubrovačkog primorja, Arhivski vjesnik XI-XII (1968-1969)

teritorijalno proširenje još valjalo i vojno-diplomatski obraniti u zapletenim prilikama sučeljavanja oko dinastičkog prijepora u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu i njegovih odraza u Bosni između 1403. i 1405. godine.²⁴ Otada je Dubrovačko primorje, koje je teritorijalno povezalno prvotni komunalni prostor (astareju) i 1326. godine zaposjednuti Ston i Pelješac, bilo sastavnim dijelom dubrovačke države sve do njezine propasti 1808. godine.

Odmah po ulasku u posjed, koristeći se iskustvima što su ih stekli nastojanjima na integraciji Stona i Pelješca u upravni, gospodarski i crkveno-organizacijski sustav Republike, Dubrovčani su pristupili uređenju prilika u novostečenom Primorju.

Zatečeni, relativno brojni, baštici plemićkoga značaja (zentiloti, gentiloti) razvlašteni su i lišeni posjeda. Ukoliko su željeli nastaviti živjeti u Primorju, morali su, poput ostalih stanovnika, prihvatiti kmetski položaj.²⁵ Republika je pridržala vlasništvo nad novostečenim zemljišnim posjedom (dominium directum), a posjedovno je pravo (dominium utile) razdijelila svojim građanima.²⁶

Čitav prostor Dubrovačkoga primorja okupljen je u novu upravnu jedinicu Republike - knežiju (comitatus, contrata).²⁷ Na njezinom je čelu knez sa sjedištem u Slanome. Potknez, koji je, za razliku od kneza, biran među pučanima, a ponekad se u izvorima naziva i vojvodom, stoluje u mjestu Dobri dol, na prostoru Podimoča.²⁸ Od 1447. godine u Slanome djeluje kancelarija. Po stupanju na dužnost, ladanjski je knez bio dužan sazvati pučki zbor, na kojemu su predstavnici kaznačina bili upoznavani s državnim odredbama.²⁹

Prostor knežije bio je, poput Pelješca ranije ili Konavala kasnije, razdijeljen na teritorijalno-upravne i porezne jedinice - kaznačine (casnaccina). Obuhvaćale su jedno ili više sela. Stanovnici kaznačine su birali poglavara - kaznaca. Ovlasti su mu redarstvene naravi. Odgovara za red i mir, te za provedbu kneževih naloga. Prikuplja porez i druge dadžbine. Za vršenje dužnosti ne pripada mu prihod, nego samo počasti. U djelovanju pomažu ga tekliči (glasnici), đusticijeri (nadglednici mjera i utega, nadzornici kvalitete hrane), gajštaci (čuvari gajeve, šuma, pašnjaka i ostalih zajedničkih površina), te stimatori (procjenitelji šteta).³⁰

Na temelju dosad poznatih izvora nije nam moguće pouzdano reći na koji se način na području Slanske knežije uspostavljaju bratovštine. Ipak, poznavajući strukturu tamošnjeg društva i, makar u osnovi, vjerske prilike, razložno je ustvrditi, makar to izravno proturječi uvodnoj formulaciji matrikule bratovštine iz Podimoča, prema kojoj su odredbe donijeli sami "okupljeni seljaci i braća,"³¹ kako iza uspostave, organizacije i namjeravane društve-

²⁴ V. Foretić, *Povijest dubrovnika do godine 1808*, prvi dio, Zagreb 1980, 170-172, i tamo navedena literatura.

²⁵ O njihovom nas bezuspješnom otporu izvještavaju kasniji pisci Orbini i Resti. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika I*, 304-306. Prema usmenoj predaji, sačuvanoj do naših dana u Majkovima, pobuni što je ujedinila baštike i kmetove, priključili su se i Majkovci predvođeni knezom Gredeljom. Vidi: S. Krivošić, *Rodovi Slanskoga primorja*, Dubrovnik 1991, 9-10, i tamo navedena literatura.

²⁶ A. Kaznačić-Hrdalo, *Dioba i ubikacija dijelova Slanskog primorja u doba pripojenja Dubrovniku 1399*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku XVIII* (1979); A. Marinović, *Lopudska universitas*, 196-197; J. Lučić, *Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba Republike*, Dubrovnik, 1990, 306-307.

²⁷ Naziv contrata u vrelima je zajamčen samo za knežije na kponu. Otočke se knežije nazivaju "universitates" ili "insulae." A. Marinović, *Lopudska universitas*, 209.

²⁸ A. Kaznačić, *Dioba i ubikacija dijelova Slanskog primorja* 21.

²⁹ Kako nije sačuvana knjiga Slanske kancelarije, za Dubrovačko su nam Primorje poznati tek kapituli iz 1611. i iz 1778. Publicirao ih je J. Lučić, *Iz prošlosti dubrovačkog kraja*, 318-320.

³⁰ M. R. Grujić, *Kaznačine u Konavlima XVI. veka*, *Rešetarov zbornik iz dubrovačke prošlosti*, Dubrovnik 1931, 92; A. Marinović, *Lopudska universitas*, 197-198; J. Lučić, *Iz prošlosti dubrovačkog kraja*, 311, 316.

³¹ "Noi contadini et fratelli de Podimoc capitulamente congregati in fratiglia et, come boni fratelli, unitamente facciamo et fermano li capituli della matricula nostra et della fratiglia nostra..." J. Lučić, *Matrikula (statut) bratovštine u Podimoču*, 67.

ne funkcije ovih seoskih bratovština, posve nedvojbeno, stoji sama država. Ona kroz nametanje sadržaja odredbi matrikula za pojedine bratovštine nastoji postići određene društvene i državne ciljeve. Pri tome će se, naravno, voditi računa o društvenim i gospodarskim osobitostima, te o sigurnosnim i strateškim odlikama prostora na kojemu se bratovština uspostavlja. Tako će, primjerice, nasuprot samo 18 odredbi majkovskih statuta, matrikula bratovštine sv. Marije na Šipanu, koja je potvrđena svega dvije godine nakon njih (1562), sadržavati čak 152 odredbe.³² S druge strane, rečena nam tvrdnja objašnjava bliskost, a ponekad čak i gotovo istovjetnost, bratovštinskih matrikula s prostora Dubrovačkog primorja. Skućenost i stanovito siromaštvo njihovog sadržaja. Relativno blagu zahtijevnost i skromni doseg ciljeva. Jer, sve su one namijenjene istom nepismenom, kmetskom društvu.

Usporedimo li popise kaznaca, tekliča, đusticijera i stimatora u Primorju 1613. godine i istovrsni popis iz 1789. godine,³³ s popisom bratovština s istog područja u posljednjih 30 godina 16. st.,³⁴ možemo zaključiti da se prostori kaznačina i seoskih bratovština, koje su, kao što je rečeno, uspostavljene na teritorijalnom principu, podudaraju.³⁵

Očito je da im dubrovačka uprava namjenjuje različite uloge. Dok su kaznaci u prvom redu zaduženi za neposredni nadzor nad provedbom državnih odredbi, dotle se bratovština, uglavnom, prepušta briga za održanje i promicanje kršćanskog morala, nadzor nad izvršavanjem vjerničkih dužnosti, te socijalna skrb. Naglasiti je kako se pristupanjem bratovštini osiguravalo uklapanje u oblike uzajamne pomoći i zaštite, jer one su, za razliku od komune, kao temeljnog okvira zajedničke sigurnosti, tvorile drugu, donju razinu sigurnosti.³⁶

Nastojanje Republike da se podanicima u novostečenim krajevima što prije nametnu norme načina života i prakticiranja vjere, kako ih propisuje Katolička crkva, nisu bile inspirirane samo vjersko-moralnim, svjetonazorskim opredjeljenjima dubrovačkoga patricijata. Vlada je u njihovom prihvaćanju vidjela i nužan preduvjet za potpunu integraciju tih područja u društveni ustroj Republike. Sveobuhvatnost rečenih nastojanja vidljiva je i iz procesa mijenjanja imenskog fonda, tijekom kojega je pod neposrednim utjecajem Dubrovnika raniji narodno-slavenski onomastički sustav zamijenjen novim dubrovačko-katoličkim.³⁷

Kao što smo vidjeli na temelju razlaganja o odredbama matrikula, seoskim je bratovština bila namijenjena ključna uloga u promicanju vjersko-moralnih načela, ali i nadzor nad njihovim oživotvorenjem. No, otpor seoskog, nepismenog, kmetskog društva bio je dugotrajan i ustrajan. Zato su i dosezi bratovštinskog djelovanja bili relativno skromni, što je razvidno iz usporedbe artikula narodnih zborova slanske knežije od 1611. i od 1778. godine.³⁸ Dok se u ranijem izvoru tek naglašava da će i sam knez kažnjavati ukoliko se ne

³² Ona također sadrži odredbe redarstvene naravi. Vidi: A. Marinović, *Lopudska universitas*, 216.

³³ Objavio ih je J. Lučić u *Iz prošlosti dubrovačkog kraja*, 320-328.

³⁴ Ispise iz oporuka publicirao je D. Roller u *Dubrovački zanati*, 268-281.

³⁵ Tako je, uglavnom, bilo i u drugim dijelovima Republike. Za Konavle vidi: A. Marinović, *Bratstva u Konavlima - Lokalni organi vlasti za doba Dubrovačke Republike*, *Zbornik radova Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, 118; 122; bilj. 30. Na Lopudu su prilike bile nešto drugačije. Čini se da su se četiri bratovštine prostorno podudarale s kaznačinama, dok se bratovština Gospe od Šunja identificira s "universitas." Vidi: A. Marinović, *Lopudska universitas*, 209.

³⁶ O društvenoj funkciji bratovština vidi: T. Raukar, *Komunalna društva u Dalmaciji u XIV. stoljeću*, *Historijski zbornik XXXIII-XXXIV (1980-81)*, 195-197.

³⁷ N. Kapteanić-N. Vekarić, *Utjecaj kršćanstva na izbor osobnih imena u selima Dubrovačke Republike*, *Analiza zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku XXVIII (1990)*, 145-166.

³⁸ Objavio ih je J. Lučić u: *Iz prošlosti dubrovačkog kraja*, 318-320.

budu poštivali crkveni blagdani, 1778. godine se nalaže čitav niz mjera koje trebaju jamčiti provedbu crkvenih odredbi. Kod toga se posebna uloga namjenjuje bratovštinama. Tako će pod prijetnjom kazne od 6 perpera svi kućedomaćini svakoga mjeseca morati prisustvovati misi Sv. Sakramenta, te povesti dječake i djevojčice na katekizam. Župniku se prepušta izbor dvojice ili četvorice članova bratovštine, koji će biti posebno i neposredno zaduženi za nadzor oživotvorenja odredbi, kao što je zabrana psovanja, katekizam najmlađih, redovito pohađanje mise, prisustvovanje pogrebima, pratnja svećenika koji nosi posljednju pomast umirućem.

Naglasiti je da se i nakon gotovo četiri stoljeća dubrovačke uprave, i tek nešto manje dugog postojanja bratovština, drži neophodnim nagložiti poseban nadzor nad pravodobnim krštenjem djece. Prema odredbama rečenog narodnog zbora, prekršiteljima valja najprije dati javnu opomenu, zatim ukor ili batinanje ili drugi oblik javne kazne pred župnom crkvom. No, svakako na temelju dotadašnjih iskustava, istim se artikulom predviđaju i kazne za odabrane članove bratovštine koji ne bi dovoljno bdjeli nad izvršenjem rečenih odredbi. Za svaki im se previd prijeti sa po osmodnevnim zatvorom u Slanom. Još su drastičnije kazne za moguće prikrivatelje ili štittelje prekršitelja. Oni će biti vezani sprovedeni u Dubrovnik, gdje će biti zatvoreni dva mjeseca. Za uhićenje se zadužuje kaznac, službenici bratovštine, ali i svi njezini članovi. Ukoliko to ne izvrše, biti će osuđeni na istu kaznu.³⁹

Zaključak

Matrikule majkovskih bratovština iz 1560. godine zadivljuju cjelovitošću, te iznimno dobrom očuvanošću. One su i neposrednim svjedokom o sposobnosti seoskog društva, da tijekom više od četiri stoljeća nerijetko dramatičnoga povijesnoga slijeda, uspješno zakrili dokument vlastitog identiteta.

Po obimu i sadržaju majkovski su statuti vrlo bliski ostalim poznatim nam bratovštinskim matrikulama s prostora Dubrovačkog primorja. Štoviše, gotovo su istovjetni nekoliko desetljeća mlađem statutu bratovštine iz Podimoča, što je sačuvan u prijepisu među zaključcima Maloga vijeća.

Prilikom nastojanja na integraciji novostečenog Primorja dubrovačka je vlada ustrojila Slansku knežiju. Njezin je teritorij podijeljen na manje upravno-porezne jedinice kaznačine. Prostor kaznačina podudara se sa prostorom bratovština, koje su bile organizirane prema teritorijalnom principu.

Poznavajući društvenu strukturu, gospodarske i vjerske prilike Primorja, vjerujemo kako se bratovštine ustrojavaju izravnim nastojanjem državne vlasti, koja u njihovom djelovanju vidi važno sredstvo za punu integraciju novostečenog prostora u društveno-politički i vjersko-crkveni sustav Republike. Sadržaj i ciljevi bratovštinskog djelovanja biti će usklađeni s osobitostima tamošnjeg prostora i društva. Otuda bliskost sadržaja, a ponekad i istovjetnost, među sačuvanim matrikulama s prostora Slanske knežije. Otuda i naglašena različnost naspram znatno opsežnijih i složenijih bratovštinskih matrikula, primjerice onih lopudskih ili šipanskih. Makar, prema tradicionalnoj klasifikaciji dubrovačkih bratovština, i jedne i druge pripadaju takozvanim seoskim, ili izvangradskim bratovštinama.

³⁹ J. Lučić, *Iz prošlosti dubrovačkog kraja*, 319.

Stav prema kojemu, posredstvom činjenice da su svi stanovnici jednog kraja okupljeni u bratovštini, te da državna vlast saobraća s njezinim službenicima, seoske bratovštine faktično prerastaju u izvjestan vid političkog činitelja i lokalne samouprave,⁴⁰ za primorske je bratovštine tek načelne naravi.

Usporedbom nadležnosti kaznačina i nakana bratovština, prepoznatih uvidom u sadržaj artikula statuta, razvidno je kako im je državna uprava na istome prostoru namijenila različite uloge. Bratovštinama je bila prepuštena briga za osiguranje stanovite socijalne sigurnosti pripadnika, ali ponajprije, njihov je glavni cilj promicanje pobožnosti i učvršćenje kršanskog morala. Ključna pretpostavka urastanja primorskoga društva u biće Dubrovačke Republike!

Koristeći se sačuvanim artikulima pučkih zborova Slanske knežije od 1611. i 1778. godine, očitati smo izvjesnu ograničenost uspjeha bratovštinskog djelovanja. Naime, i nakon gotovo četiri stoljeća dubrovačke vlasti, i tek nešto manje dugog postojanja bratovština, još uvijek je na pučkom zboru neizbježno nalagati pridržavanje osnovnih crkvenih normi. Za njihovu se provedbu, pod prijetnjom vrlo dojmljivih kazni, zadužuju ne samo bratovštinski službenici, nego i kaznaci. Uz rečeno, uspostavlja se i djelomična kolektivna odgovornost.

Prilog

U prilogu donosimo transkripciju bratovštinske matrikule Donjih Majkova iz Župnog arhiva Majkova,⁴¹ te transkripciju istodobne ovjere matrikule Gornjih Majkova. U bilješkama ćemo upozoriti na razlike između nje i matrikule bratovštine Gornjih Majkova.⁴²

Iesus

In nomine sancte et indiuidue trinitatis, patris et filii et spiritus sancti. Amen:

Anno a natiuitatis salutis MD L X, die XX mensis decembris, Ragusii. In Minori consilio dicte ciuitatis Ragusii, ad sonum campane more solito congregato, captum fuit de laudando et approbando ac confirmando matriculam fraternitatis factam et formatam per homines de Maglcoui attento quod uidetur facta et formata ad honorem Dei et est fundata in caritate et nihil in se continet, quod non sit honestum, sanctum, pium et laudabile.

Capitula dicte Matricule

Al Nome del nostro Signore Iesu Christo. Noi contadini et fratelli de Maglcoue capitularmente congregati in fratiglia et come boni fratelli unitamente facemo et formamo li capituli della matricula nostra et della fratiglia nostra⁴³ nel tempo del magnificio et excelente Rettore della citade de Ragusi ser Giovanni Sigis(mundi) de Georgio⁴⁴ laudati, aprobat i et confirmati per lo Consiglio minore della dicta citade in millesimo sopra scritto.

⁴⁰ A. Marinović, Običajno pravo i samouprave u bivšoj Dubrovačkoj Republici i njihovo izučavanje, Običajno pravo i samouprave na Balkanu i u susjednim zemljama, SANU, Beograd 1974, 99.

⁴¹ O pripadnosti matrikula i imenu bratovština vidi ovdje odjeljak 3.2.

⁴² Za pregled ove transkripcije autor duguje zahvalu pok. prof. dr. Josipu Lučiću.

⁴³ U matrikuli Gornjih Majkova stoji: "Noi contadini et fratelli de Maglcoue superior capitularmente...."

⁴⁴ U objema je matrikulama vidljivo kako je prepisivač tekstova ostavio slobodan prostor u koji je naknadno, nakon potvrde Maloga vijeća, bilo uneseno ime kneza Republike.

(1) Primo ordinamo et uolemo, che tutti li fratelli della fratiglia nostra siano tenuti ogni festa comandata uenire et stare alla messa non hauendo licito impedimento alchuno di essi, et non uenendo, debbia pagare per ogni volta chadauno che contrafacesse alla fratiglia nostra grosso uno.

(2) Item uolemo et ordinamo, che cadauno della nostra fratiglia sia tenuto uenire acompagnare lo morto della dicta fratiglia nostra e non uenendo alcuno quello tale pagar debbia alla dicta fratiglia nostra grossi dua.

(3) Item se per caso fosse infra di noi quache uno, che Dio ci guardi, publico usuraro ouer concubinario, uolemo che tale sia admonito tre uolte, e quando talle persona, accesa dal spirito diabolico, sprezase la coretione fraterna, debbi eser cacciata della nostra fratiglia e datta nele mani del nostro prelato ecclesiastico acio l castiga.

(4) Item quando et qualunque uolta se trouase qualche uno de noi lauorare la festa comandata et tal persona qual intra transgresso li canoni ecclesiastici, sotto giacia alla corectione del nostro prelato et in auanti nescuno possi in tali giorni festiui lauorare senza ispressa licentia del nostro capellano.

(5) Item uolemo et ordinamo, che la nostra fratiglia sia tenuta di mandare a sepelire ouero a portare alla sepultura lo morto della nostra fratiglia da Imotiza in sino a Osaonich o per terra o per mare.

(6) Item uolemo et ordinamo, che la nostra fratiglia sia tenuta di prouedere alli infermi et alli poueri della nostra fratiglia li quali per se stessi non si potessino aiutare secondo la possibilita della dicta fratiglia nostra.

(7) Item uolemo et ordinamo, che lo nostro capellano, quale uene deputato alla cura delle anima delli nostri fratelli, sia tenuto ogni anno di cercare per nostro casale se tutti se confessano e comunicano alli tempi debbiti et consueti, et se per caso trouasse qualche uno non se confesse e comunicasse secondo gli ordini ecclesiastici, che lo nostro capellano contra tale debba procedere secondo li decreti, e quando perseuerase, se debba dare nelle mani del nostro prelato ecclesiastico acio l habbi a castigar.

(8) Item uolemo et ordinamo, che quando qualche uno della nostra fratiglia ingiuriase ouero dicese qualche uilania allo gestaldo ouero ad alcuno delli ufficiali nostri, quello tale per rispetto di loro officio, debbia pagare ogni volta alla nostra fratiglia grossi dua.

(9) Item uolemo et ordinamo, che la nostra fratiglia debbia far celebrare una messa delli morti ogni mese et un altra messa nel giorno della commemoratione delli morti ogni anno per le anime delli fratelli nostri defuncti.

(10) Item ocurendo infra noi che morese qualche qualche persona foristiera pouera et non hauese con che pagare quello che tocha alla nostra fratiglia, uolemo et ordinamo che la dicta nostra fratiglia la faccia sepelire et gli faccia caritade senza pagamento alcuno, dando essa fratiglia alla exegua sua con debbito modo la cera et altre cose necessarie.

(11) Item uolemo et ordinamo che lo Capitullo nostro se debbia unire et congregare ogni anno ali giorno della festa de sancto Michael et qual Capitulo se intenda esere a pieno quando in esso sarano al mancho fratelli dodegi. Et in dicto Capitulo se debbiano creare li ufficiali noui con lo gestaldo et cambiare li uecchi gestaldo et oficali, li quali uechi cambiati che serano, debbono dare la ragione alli noui delle cose administrate in tutto lo tempo di lor officio di tutto lo anno, consegnando alli dicti gestaldo et ufficiali noui la presente matricula con tutto quello si trouara esere nelle mani loro de ragione della fratiglia et dicti oficali con gestaldo, siano sempre in tutto tre et che durano tutto l anno c(i)oe gestaldo uno et oficali dua.

(12) Item uolemo se per caso infra noi si trouase qualche uno che fosse peruerso et facesse scandalo nella fratiglia che sia cacciato fora della nostra fratiglia et che in morte gli sia fatta caritate.

(13) Item uolemo se qualche uno del nostro casale non uora intrare in nostra fratiglia, nel principio che passando uno anno, e uolendo intrare in dicta fratiglia, che dare debbia uno duchato, altrimenti che non sia accettato.

(14) Item uolemo et ordinamo, che la nostra fratiglia habbia sempre quatro torci et de candelle al numero tante quante sono case nella nostra fratiglia de Maglcuoi, et che allo morto chadauno de noi, tenga la candela accesa per tutta la messa et li torci se debbiano in pizar e accendere allo euangelio et alla eleuatione del nostro Signore le feste magiore.

(15) Item uolemo et ordinamo, che lo gestaldo et ufficiali nostri trouando qualche uno che facesse contra questo, che hauemo ordinato in la presente matricula nostra, lo possano castigare e domandare brazo del nostro signor conte de Slano secondo si contiene nelli presenti Capitoli.

(16) Item quando sera bisogno per la fratiglia nostra, uolemo che lo gestaldo et ufficiali regendosi per magior parte, possano congregare lo Capitulo et chi non uenese, pagare debbia grossi dua ouero meza libra di cera.

(17) Item uolemo et ordinamo, che ogni casa ogni anno, al tempo di ricolta, debbia pagare nella nostra fratiglia per augumento di detta fratiglia grossi sei o la ualuta in tanto frumento o uino secondo che uenera comodo a cadauno delli fratelli, la qual elemosina si debbia aplicare al beneficio della giesa et delli poueri de Christo.

(18) Item uolemo et ordinamo, essendo tutti congregati nel Capitulo che, lo gestaldo et oficiali ogni anno scodano li denari della fratiglia, et quando non scoderano che lori debbiano pagare tutto della sua borsa.

Die XX Decembris 1560, indictione IIIa, Ragusii. Captum fuit in Minori consilio, ad sonum campane more solito congregato, de laudando, approbando ac confirmando capitula formata ab hominibus fraternitatis Malchoui, de parti superiori propterea quod ipsa concernunt publicum beneficium confraternitatis, honorem Dei et augmentum christianae pietatis. In quarum fidem etc.

Ragusii, die XX decembris, MDLX.

Petrus Franciscus Parisius

Ovjera drugog primjerka istovjetne matrikule:

Die XX Decembris 1560 Ragusii captum fuit in Minori consilio, ad sonum campane more solito congregato, de laudando, approbando ac confirmando capitula formata ab hominibus fraternitatis Malchoi propterea quod ipsa concernunt publicum beneficium confraternitatis, honorem Dei et augmentum christianae pietatis. In quarum fidem etc.

Ragusii, die XX Decembris 1560

Franciscus Parisius

Zusammenfassung

Bruderschaften des Fürstentums Slano in der Ragusiner Republik

Das Fürstentum Slano ist in verwaltungssteuerliche territoriale Einheiten, *kaznačine*, eingeteilt. In jeder dieser Einheiten wird eine Bruderschaft begründet, die die gesamte Bevölkerung versammelt. Diesen Bruderschaften wird die Sorge für eine gewisse soziale Sicherheit anvertraut, doch besteht das Hauptziel der Bruderschaften in der Förderung der Frömmigkeit und der Festigung der christlichen Moral. Bruderschaften werden vom Staat gegründet, da der Staat in deren Wirken ein wichtiges Mittel für die Integration des neugewonnenen Gebietes in das gesellschaftlich-politische und religiös-kirchliche System der Republik sieht. Der Inhalt und die Ziele des Wirkens von Bruderschaften werden mit den Besonderheiten des dortigen Raumes und der dortigen Gesellschaft in Einklang gebracht. Spätere Quellen widerspiegeln eine bestimmte Beschränktheit des Erfolges der Bruderschaftstätigkeit. Auch nach fast vier Jahrhunderten Ragusiner Herrschaft und dem kaum etwas kürzeren Bestehen der Bruderschaften ist es nämlich noch immer erforderlich, daß unter Androhung strenger Strafen die Befolgung von grundlegenden Normen christlichen Lebens angeordnet wird.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJESTINST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI 31

ZAGREB 1998.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Stipe Botica

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Matićka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5.X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik

Kompjutorski slog i prijelom

DENONA d.o.o., Garićgradska 6, Zagreb

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u travnju 1999. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 31

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1998.

– 340 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X